

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1. **Προοίμιο.** Έχουν συμπληρωθή περίπου 2.500 χρόνια φιλοσοφικής διανοήσεως. Οί ειδικές θεωρίες διαδέχονται ή μία την άλλη. Μερικές φαίνονται τελείως αντιφατικές. Σύνοτομο παράδειγμα: Παρμενίδης-Ήράκλειτος, Schopenhauer-Nietzsche. Άλλες, φαίνονται σήμερα άκατανόητες. Παράδειγμα: οί Προσωκρατικοί, μέ την έναλλαγή τών στοιχείων, από τό Ύδωρ του Θαλού μέχρι της τετραστοιχίας «γῆ, ἀήρ, ὕδωρ, πῦρ» κατ' Ἐμπεδοκλήν καί Ἀριστοτέλην. Στόν 19ον αἰώνα, μέ την ανάπτυξη της ἐπιστήμης καί του ἐπιστημονισμοῦ, ἐφθάσαμε νά ἀτενίζουμε μέ περιφρόνηση τήν φιλοσοφία. Σήμερα ὁμως, ή ἴδια ή ἐπιστήμη ἐπανέρχεται στήν ἀναγνώριση πολλών φιλοσοφικῶν θέσεων ὑπό νέον μανδύαν. Ἐπιστήμονες κύρους γράφουν φιλοσοφικές πραγματείες. Ο Bertrand Russell παραπονεῖται ὅτι «οί φυσικοί δέν γνωρίζουν φιλοσοφίαν οὔτε οί φιλόσοφοι φυσικήν». Μοῦ ἔκανε πάντοτε ἐντύπωση μία φράση του Kant, πού πρέπει νά μᾶς ὀδηγήσει σ' ἐντονούς στοχασμούς. Κατ' αὐτήν, διά της εὐρυτέρας ἀναλύσεως τών συνθηκῶν, «μποροῦμε νά ἐννοήσωμε ἕναν στοχαστή καλύτερα ἀπό ὅ,τι ὁ ἴδιος ἐννόησε τόν ἑαυτό του» (Πβ. Kant, *KrV*, A 314 - B 370).

Ὑπό τό φῶς αὐτῆς της ἀρχῆς θά πρέπει σήμερα νά διερευνήσωμε μήπως, ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντιφατικῶν φιλοσοφικῶν περιπλανήσεων 2500 ἐτῶν, μέ την πληθώραν τῶν ειδικῶν θεωριῶν, θά ἦταν δυνατόν νά εὐρεθῇ μία γενική θεωρία της φιλοσοφίας. Στό πλαίσιο αὐτῆς της Γενικῆς Θεωρίας, ή κάθε Εἰδική θεωρία θά μποροῦσε ἴσως νά σταθῇ ὡς ὀρθή, κατὰ τήν ἰδικήν της προοπτικήν, ὡς «ἀποψις» ἐντός ἐνός εὐρύτερου πλαισίου. Μήπως ἔτσι θά ἦτο δυνατόν, ὅπως προτείνει ὁ Κάντ, νά ἐννοήσωμε τήν ἀποψη ἐνός φιλοσόφου καλύτερα ἀπό ὅσον τήν ἐννόησεν ὁ ἴδιος; Ὁχι βέβαια διότι ὑπερτεροῦμε σέ εὐφυΐα, ἀλλά διότι ή ἐξέλιξη τῶν γνώσεών μας ἔχει σήμερα προσδιορίζει νέα στοιχεία τά ὅποια μᾶς βοηθοῦν σέ μίαν τέτοιαν προσπάθειαν ὅπου οί ειδικές θεωρίες θά μποροῦν νά ἐξετασθοῦν καί νά ἐρμηνευθοῦν κάτω ἀπό νέο φῶς. Παράδειγμα: ή ἐνόραση του Θαλού πού μας φαίνεται τόσο ἀφελής. Εἶναι, κατ' ἀρχήν, ἔκφραση της ἀνάγκης της ἀνθρώπινης νοήσεως νά ἀνάγει τήν πολλαπλότητα σέ ἐνότητα. Μήπως ὁμως σήμερα, ή *a priori* αὐτή πνευματική ἀνάγκη ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἀρχήν της φυσικῆς, ὅτι τό πᾶν ἀποτελεῖται ἀπό ὁμοια ἄτομα καί ὅτι τό κάθε ἄτομο κάθε ξεχωριστοῦ εἶδους δέν εἶναι παρὰ συμπλοκή πυρήνων ὕδρογόνου; Μέ αὐτό τό σκεπτικόν θά πρέπει νά δοῦμε τήν γενικήν θεωρίαν πού θά ἐξηγήσω ἐν ὀλίγοις καί τήν ὁποίαν ἔχω ἀποκαλέσει *θεωρίαν της ὁλοκληρώσεως*.

2. **Ἀξίωμα της ὁμοιομορφίας.** Πολλοί φυσικοί ἐπιστήμονες, ἀλλά καί θετικισταί φιλόσοφοι, ἀπό αὐτοῖς πού μέ σθένος ἀρνοῦνται τήν μεταφυσική, σήμερα ξεχνοῦν ὅτι ή κάθε ἐπιστήμη θά ἦταν ἀδύνατη ἐάν δέν ἐβασίζετο σέ ἕνα πρῶτο ἀξίωμα τό ὁποῖον ἔχει μόνον μεταφυσική βάση καί δικαιολογία. Τό πρῶτιστο αὐτό μεταφυσικό ἀξίωμα πού καθιστᾷ τήν ἐπιστήμη δυνατή λέγεται ὁμοιομορφία της φύσεως (*uniformity of nature*). Ὁ Νεύτων ὁμιλεῖ γιά *analogy of nature*. Ὁ πρῶτος πού ἔθεσε τό Ἀξίωμα αὐτό ὡς αὐταπόδεικτη κα-

τηγορηματική αρχή είναι ο Πλάτων με την φράση «τῆς φύσεως ἀπάσης συγγενοῦς οὐσης» *Μένων*, 81 d). Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ εἶχε στὸν νοῦ του (ἢ μάλλον στὸ ὑποσυνείδητό του) ὡς αὐταπόδεικτη ἀρχή, ὁ Νεύτων ὅταν, ξεκινῶντας ἀπὸ τὸ μῆλο, ἀνεζήτησε τὸν φυσικὸ νόμο τῆς βαρύτητας, ὡς ἐὰν εἶχε γενικὴ ἐφαρμογή σὲ ὅλο τὸ Σύμπαν. Τὴν ἴδια ὑποσυνείδητη ἐπιταγή ἀκολούθησε ὁ Einstein ὅταν διετύπωσε τὴν θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ ἐξέτεινε, αὐτατόδεικτα, τὴν ἐφαρμογή της μέχρι τὸ ἀπείρως μεγάλο τῆς μακροφυσικῆς καὶ τὸ ἀπείρως μικρὸ τῆς μικροφυσικῆς. Ἀκόμη, τὴν πίστη αὐτὴ στὴν συγγένεια τῆς φύσεως ἔχει ὡς κίνητρο ἢ συνεχῆ καὶ ἐπίμονη προσπάθεια τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης νὰ ἀνεύρει τὴν «ἐνοποιημένη θεωρία τοῦ πεδίου» (unified field theory) παρ' ὅλες τὶς ἐπὶ 30ετίαν ἀκαρπες προσπάθειες τοῦ Einstein.

Ἐνα ἀναπόδεικτο ἀξίωμα, ἡ αὐθόρμητη πίστη στὴν ὁμοιομορφία τῆς φύσεως, τίθεται *a priori* ὡς θεμελιῶδες ὑπόβαθρο πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζεται καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔλκει τὴν ἰσχὺ της ὅλη ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα. Ἀπὸ ποῦ πηγάζει αὐτὴ ἡ περιέργη πρώτη, *a priori*, γνώσις τοῦ ὅλου ὡς ἐνότητος ποὺ ἀσφαλῶς προϋποθέτει, ὑπονοεῖ, ὅτι ἡ φύσις εἶναι ἔργον ἑνὸς καὶ μόνον Δημιουργοῦ; Ἄς θυμηθοῦμε τὶς βεβαιώσεις τῶν φιλοσόφων ποὺ ὑπονοοῦν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀρχήν: τοῦ Παρμενίδου ποὺ θεωρεῖ τὸ Σύμπαν ὡς μίαν ἀκίνητη Σφαῖρα· τοῦ Πλωτίνου ποὺ βασίζει ὅλη τὴν σκέψη του στὴν Ἐφεση πρὸς τὸ Ἐν· τοῦ Πλάτωνος ποὺ ἀνάγει τὴν πολλαπλότητα στὴν μίαν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ· τοῦ Descartes, ὅτι δὲν θὰ εἶχαμε γνώση τοῦ πεπερασμένου ἂν δὲν ἐγνωρίζαμε πρῶτα τὸ ἄπειρο. Ἀλλὰ καὶ τὴν αὐθόρμητη πίστη στὴν μονοθεΐα ποὺ εἶναι ἑκδηλὴ καὶ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία ἀφοῦ τὸ Δωδεκάθεο (δηλαδὴ ἡ πολλαπλότης) ὑπόκειται στὴν ἐξουσία τοῦ Διὸς Πατρὸς (δηλαδὴ τοῦ Ἐνός). Καὶ ἀκόμη στὴν θεότητα Βράχμα τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας, στὴν ταυτότητα τοῦ Ἐγὼ μὲ τὸ Ἐκεῖνο, Tat Twam Asi, τῶν Ἰνδῶν, καὶ νὰ ἐξετάσουμε πῶς ὁ Πλάτων ἦταν τόσο σίγουρος γιὰ τὸ «τῆς φύσεως ἀπάσης συγγενοῦς οὐσης», ὁ Νεύτων γιὰ τὴν «ἀναλογίαν τῆς φύσεως», ὁ Einstein γιὰ τὴν γενικὴ ἐφαρμογή τῶν νόμων τῆς σχετικότητας σὲ ὁλόκληρο τὸ σύμπαν· δηλαδὴ, βέβαιος *a priori*, προτοῦ τὸ διαπιστώσει ἐμπειρικῶς.

Ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι τὸ ὅλον, ὡς ἓν, εἶναι ἡ πρώτη γνώσις. Ριζωμένη στὸ ἀτομικὸ καὶ στὸ συλλογικὸ ὑποσυνείδητο, γνώσις *a priori* ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη λογικῆς ἀποδείξεως. Πρὸς αὐτὸ τὸ ὅλον ὁ ἄνθρωπος ἐφέπει, στρέφει, ὁρμᾷ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπανέλθει. Ἀτενίζοντας μία νύχτα αὐτὸ τὸ ὅλον στὸν ἑναστρον οὐρανὸν αἰσθάνεται τὴν ὑπέρτατη ἡδονὴ ὅτι κατέχεται καὶ ἀφομοιώνεται στὸ ἄπειρο, τὸ ἀπόλυτο, τὴν ὑπερβατικότητα, *transcendence*, τὴν πρώτη γνώση, ὅπου εἶδαμε ὅτι πιστεύει καὶ ὁ Descartes. Σὲ αὐτὸ τὸ Ὅλον ὡς Ἐν, «ἐξ οὗ τὰ πάντα ἐγένετο», πρὶν ἀπὸ τὸ Big Bang τῶν φυσικῶν καὶ τὸν «Μέγαν Δοῦπον» τοῦ Ἡσιόδου, καὶ σὲ αὐτὴν τὴν ἔφεσιν πρὸς τὸ Ἐν, ὡς ἀφετηρίαν καὶ ὡς τελικὸ σκοπὸ ἀναφέρεται ἡ θεωρία τῆς ὁλοκληρώσεως: αὐτῆς τῆς ἐξεργασίας ἀπὸ τὸ Ἐν πρὸς τὴν πολλαπλότητα, καὶ ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα πρὸς τὸ Ἐν, ἀποτελεῖ τὴν ἀνάλυσιν.

3. Οἱ κατηγορίες τῆς νοήσεως κατὰ τὸν Κάντ καὶ τὸν Πλάτωνα. Σχετικῶς μὲ τὸ σύμπλεγμα τῶν Κατηγοριῶν τοῦ Κάντ, τὸ ἐρώτημα ποὺ προκύπτει εἶναι: ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως εἶναι *a priori*. Πῶς τοῦτο εἶναι δυνατόν; Πράγματι, μοῦ εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζω ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ἀλληλένδετα, σὲ πλέγμα σχέσεων, καὶ τοῦτο χωρὶς νὰ ἔχω προηγούμενη ἐμπειρία. Γνωρίζω ἀπὸ πρὶν ὅτι ὑπάρχει αἰτία καί, ὅπωςδήποτε, ἐπακόλουθον.

Ἐξετάζουμε τὶς τρεῖς πρώτες ομάδες τῶν κατηγοριῶν τοῦ Κάντ: ποσότης, ποιότης, σχέσις. (Ἡ τέταρτη ὁμάς, ὅπου ἡ ὑπαρξὴ τῆς δυνατότητος εἶναι ἡ ἀνάγκη, νομίζω ὅτι εἶναι παράγωγος καὶ συνεπῶς δευτερεύουσα). Ὁ Κάντ ἀκολουθεῖ τὴν πορείαν (ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο γιὰ κατάταξη κατὰ προτεραιότητα) ποσότης (Einheit, Vielheit, Allheit), ποιότης (Realität, Negation Limitation), σχέσεις (substantia-accidens, Kausalität, Gemeinschaft).

Λέγει ότι ή τελευταία κάθε τριάδος προέρχεται από την σύνθεση των δύο πρώτων (π.χ. ή ένότης της πολλαπλότητος είναι ή όλότης). Άρα θεμελιώδεις κατηγορίες είναι ή όλότης (Allheit), ό περιορισμός (Limitation) και ή κοινότης (Gemeinschaft). Είναι περιέργη αλλά πολύ σημαντική σύμπτωσης ότι οι τρεις αυτές κατηγορίες απαντώνται αυτούσιες στο έργο του Πλάτωνος. Στόν *Σοφιστή* (254 b κ. έξ.) ό Πλάτων αναφέρει τά «μέγιστα γέννη» και διαχωρίζει «όν» (ήτοι Realität), «στάσις» (ήτοι χώρος), «κίνησις» (ήτοι χρόνος) και «ταυτόν - θάτερον» (πού προϋποθέτει την Limitation). Τά γέννη αυτά «κοινωνείν θέλειν άλλήλοις» (*Σοφ.* 254 b). «Έχει κοινωνίαν άλλήλοις ή των γενών φύσις» (257 a). Περαιτέρω δέ παρατηρεί τά έξης σημαντικά: «Τό γε πᾶν από παντός επιχειρεῖν αποχωρίζειν οὐκ έμμελές και παντάπασιν άμούσου τινός και άφιλοσόφου» (259 d) και «τελεωτάτη πάντων λόγων έστιν άφάνισις, τό διαλύειν έκαστον από πάντων. Διά γάρ την άλλήλων των ειδών συμπλοκήν ό λόγος γέγονεν ήμιν» (259 e).

Άφ' έτέρου, στόν *Φίληβο* (23 a κ. έξ.) διακρίνει τις πρωτογενείς κατηγορίες («είδη» ή «γέννη» 27 a) πού αντιστοιχοῦν μία πρὸς μία στην Καντιανή διάκριση (άπειρον, πέρας, μεικτή και γεγεννημένη οὐσία, της μείξεως αίτία - 27 b). Λέγει, σέ εφαρμογή της διαλεκτικής διχοτομήσεως: «πάντα τά νῦν όντα έν τῷ παντί διχῇ διαλάβωμεν» (23 c). Τά δύο είδη αυτά όνομάζει άπειρον (πβ. Allheit) και πέρας (πβ. Limitation), προβαίνει στην μείξιν άμφοτέρων («έξ άμφοῖν τούτοις έν τι συμμίσγόμενον», 23 d) για να δείξει την κατηγορία της αίτιότητος (Kausalität) («της συμμείξεως τούτων πρὸς άλληλα την αίτίαν όρα», 23 d και «πάντα τά γινόμενα διά τινα αίτίαν γίνεσθαι» 26 e), αναγνωρίζει ότι «τό άπειρον πολλά έστί» (24 a), ότι «εις τό του άπείρου γένος ως εις έν δεῖ πάντα τιθέναι» (25 a) [πβ. Einheit, Vielheit, Allheit!] και ότι «όσα διέσπασται και διέσχεται συναγαγόντας χρῆναι κατά δύναμιν μίαν έπισημαίνεσθαι φύσις» (25 a). Στο δέ πέρας κατατάσσει «πᾶν όπερ αν πρὸς λόγους, και κατά τόν Πλάτωνα, ό κόσμος της έμπειρίας (των αντικειμένων) προέρχεται εκ της εφαρμογής του πέρατος επί του άπείρου (μείξις) και έτσι προκύπτει ό κόσμος της πολλαπλότητος ό όποιος όμως θεωρείται ως ένότης. Αυτή είναι «ή του Διός φύσις» (30 d) ή όποία «αεί του παντός άρχει» (30 d).

Υπάρχει λοιπόν σύμπτωσης μεταξύ των παρατηρήσεων του Πλάτωνος και του Κάντ. Αυτό τό όποίο φαίνεται καθαρά είναι ότι τό έν δέν μπορεί να γίνει πολλά χωρίς την παρεμβολή του όρίου, του πέρατος, της Limitation. Άλλά τό έν, ως όλότης, πρέπει να ταυτισθεῖ με την κοινωνίαν των όντων, την Gemeinschaft. Έτσι, ή άρχική βάση της νοητικής λειτουργίας, αυτό πού «δίδεται» («das gegebene» κατά Κάντ), είναι ή γνώση της κοινωνίας των όντων, ή τό όλον. Από αυτό τό άρχικό δεδομένο ή νόησις προβαίνει στην κατάτμηση («διέσπασται και διέσχισται», λέγει ό Πλάτων) με μέσο την κατηγορία του περάματος (limitation) και «παράγει» τό αντικείμενο πού θεωρούσε ως «χωριστό» («clair et distinct» λέγει ό Descartes) για να προκύψει ό κόσμος της δυνατής έμπειρίας. Με άλλους λόγους μπορούμε τώρα να έννοήσουμε καλύτερα τις ένοράσεις του Παρμενίδου και του Ηράκλειτου ως «άπόψεις», οι όποιες κάθε άλλο είναι παρά αντιφατικές. Τό όλον προηγείται της διασπάσεως του στα πολλά. Τό όλον είναι ή ύπαρξις ή όποία προηγείται ένδολογικά της διασπάσεως του σε οὐσίες. Τό όλον είναι τό «επέκεινα της οὐσίας». Άλλά και ή ένόραση του Descartes τίθεται τώρα στην όρθή της προοπτική. Η «idée claire et distincte» είναι άποτέλεσμα της ένδολογικής λειτουργίας της Limitation επί της ένιαίας όλότητος, της Allheit. Κάθε όν είναι άτελές εάν δέν αναχθεῖ στην όλότητα του σύμπαντος¹.

1. «Τό ίδιο πράγμα πού θα μπορούσε, ίσως, με κάποια λογική, να φαίνεται άτελέστατο εάν ήτο μόνον στόν κόσμο, δέν παύει να είναι τέλειον εάν θεωρείται ότι άποτελεῖ τμήμα όλου τούτου του σύμπαντος με τρόπον ώστε ύπάρχω και έχω θέση στόν κόσμο ως μέρος της παγκοσμότητος των όντων» (*Med.*, IV).

4. **Ἡ ἐνδολογικὴ διεργασία τῆς στροφῆς.** Προκύπτει λοιπὸν καθαρά μία ἐνδολογικὴ διεργασία ὅπου αὐτὸ ποὺ «δίδεται» εἶναι τὸ ὅλον». Τοῦτο, ἡ περιορισμένη ἀνθρώπινη νόησις ὀφείλει νὰ διασπάσει, νὰ κατακερματίσει σὲ «ιδέες καθαρὲς καὶ χωριστές», δηλαδὴ σὲ ἀντικείμενα ποὺ «φαίνονται» ὥς ἐὰν νὰ ἦσαν ἀνεξάρτητα τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Κάντ συμπίπτουν μὲ μόνη τὴν διαφορὰ ὅτι ὁ Πλάτων, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, θέτει τὴν διεργασία σὲ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο ἐνῶ ὁ Κάντ τὴν περιορίζει σὲ ἐπίπεδο γνωσιολογικὸ, ὅπως καὶ πράγματι εἶναι. Τὴν ἐνδολογικὴν αὐτὴν διεργασίαν ἀπὸ τὸ ἓν στὰ πολλὰ ἀποκαλῶ *στροφήν*. Εἶναι ὁ τομεὺς τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς καθημερινότητος. Ὁ Πλάτων τὸ τονίζει: «διὰ γὰρ τὴν ἀλλήλων τῶν εἰδῶν συμπλοκὴν ὁ λόγος γέγονεν ἡμῖν». Ἐδῶ, καὶ μόνον ἐδῶ, ἰσχύουν οἱ κανόνες *ad directionem ingenii*, ἐπαγωγῆς καὶ ἀπαγωγῆς, αἰτιότητος, ντετερμινισμοῦ καὶ σχέσεων. Ἔτσι, φθάνουμε στὴν ἐξήγηση τῆς ἀρχικῆς ἀπορίας «διὰ τί ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως [ἡ *Gemeinschaft*, ἡ κοινωνία τῶν ὄντων] εἶναι *a priori*». Κατὰ τὴν ἐνδολογικὴν αὐτὴν διεργασίαν ἡ νόησις διατηρεῖ τὴν ἀνάμνηση τοῦ ὅλου. Ξέρει ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν σχέση μετὰξὺ τους. Τὸ ξέρει, διότι τὸν χωρισμό, τὸν κατακερματισμό, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ νόησις ἔκαμε! Διεκρίναμε ἤδη μία πορεία τῆς νοητικῆς διαδικασίας πρὸς τὴν διάσπαση τοῦ ὅλου γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας. Τὰ ἀντικείμενα, ὥς «χωριστές» ιδέες, δὲν δίδονται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον στὴν νόηση ἀλλὰ κατασκευάζονται ἀπὸ τὴν νόηση γιὰ νὰ δοθοῦν στὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας. Τὸ νόημα τοῦ κάθε τεχνητοῦ ἀντικειμένου ἐκτείνεται στὸ ἄπειρον: παράδειγμα, ἡ ἐννοια τοῦ δέντρου ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὴν συγγένεια μὲ τὸ σύμπαν.

5. **Ὁ τομεὺς τοῦ συναισθήματος.** Ὅμως, στὸν τομέα αὐτὸν τοῦ λόγου ἀντιπαράκειται ὁ τομεὺς τοῦ συναισθήματος. Στὸ *tout est raison* τοῦ διαφωτισμοῦ ἀντιτίθεται τὸ *Alles ist Gefühl* τοῦ ρομαντισμοῦ. Στὸ ἀπολλώνειο στοιχεῖο ἀντιστοιχεῖ τὸ διονυσιακὸ. Στὴν καθαρότητα τῆς σκέψεως ἀντιπαράκειται ἡ μέθη. Στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς καὶ στὴν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία ἀντιτάσσεται ὁ πόθος γιὰ εὐτυχία καὶ ἡδονή. Πῶς τοῦτο εἶναι δυνατόν; Τὸ ὅτι ἡ κατηγορία τῆς κοινωνίας, ἡ *Gemeinschaft*, εἶναι *a priori* ἀποδεικνύει ὅτι ἡ νόησις διατηρεῖ τὴν ἀνάμνηση τῆς ἐνδο-λογικῆς ἐξεργασίας ποὺ ἐπέφερε, μὲ πράξη της, τὸ κομμάτιασμα τοῦ ὅλου. Ἐπιθυμία της, ὥς ἐσώτερη δυναμικὴ βούλησις, εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὸ ὅλον, εἶναι ἡ νοσταλγία τῆς ἀντιστροφῆς στὴν πηγὴ τοῦ εἶναι. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί τὸ προαναφερθέν ἀξίωμα «τῆς φύσεως ἀπάσης συγγενοῦς οὐσης», ἡ *uniformity of nature*, ποὺ κατευθύνει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὴν σφαῖρα τῆς στροφῆς εἶναι *a priori*. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἐνδόμυχη καὶ κυριαρχικὴ ἔφεσιν πρὸς τὸ ἓν, τὴν βούληση τῆς ὁλοκληρώσεως. Τὴν λειτουργίαν αὐτὴ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν στροφήν, ἀποκαλῶ *ἀντιστροφήν*. Ἐὰν ἡ στροφὴ εἶναι ὁ τομεὺς τοῦ φυσικοῦ (τοῦ λόγου τῆς οὐσίας), ἡ ἀντιστροφή εἶναι ὁ τομεὺς τοῦ μεταφυσικοῦ (τοῦ συναισθήματος, ἐπέκεινα τῆς οὐσίας). Στὴν διαλεκτικὴ αὐτὴ ἀντιπαράθεση λόγου καὶ συναισθήματος, ἀγωνίας γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μέσα στὸν κόσμον τῆς πολλαπλότητος καὶ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ πόθου γιὰ ὁλοκλήρωση μὲ τὸ πᾶν, διακρίνουμε τὴν τραγικὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἀγωνία ποὺ τοῦ δίνει ἡ συναισθησιμότης τῆς «πτώσεως».

6. **Ἡ θεωρία τῆς αὐταπάτης.** Πῶς, μέσα στὸν κυριαρχικὸν κόσμον τῆς πολλαπλότητος, τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ὅλου, μέσα στὸν κόσμον ὅπου τὸ «ταυτὸν» περιβάλλεται ἀπὸ τὸ «θάτερον», εἶναι δυνατόν νὰ μπορεῖ τὸ ἀσθενὲς ἄτομον νὰ ἐπιτύχει τὴν ὁλοκλήρωση; Πῶς μπορεῖ νὰ ἀναιρέσει τὸ «ἄλλο» ἐκεῖ ποὺ κυριαρχοῦν ὁ ντετερμινισμὸς καὶ ἡ ἀνελευθερία; «Ἡ κόλασις εἶναι ὁ ἄλλος» ἔχει πεῖ ὁ Sartre. Ὁ κόσμος τῆς στροφῆς εἶναι ὁ δύσκολος δρόμος τῆς συνυπάρξεως τῶν διαφορῶν «ἐγῶ» ποὺ τὸ καθένα ἔχει τὸν δικό του πόθο, τὴν δική του βούληση γιὰ εὐτυχία, δηλαδὴ γιὰ ὁλοκλήρωση. Ἡ ἀγωνία συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἐγὼ θέλει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ συνεπῶς νὰ παραμείνει ἐλεύθερο ἀπὸ τὸν κατα-

ναγκασμό της αλλότητος. Ἡ λύσις θὰ εἶναι μοιραίως ἀπατηλή. Τὸ μεταφυσικὸ συναίσθημα τῆς ἀντιστροφῆς βρίσκει τὸν τρόπο νὰ ἱκανοποιηθεῖ μόνο μὲ ἓνα μέσον: τὸν δόλο. Ἐδῶ εἰσερχόμεθα στὴν θεωρία τῆς αὐταπάτης ποὺ ἀποτελεῖ τὴν βαθύτερη ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα ποὺ τὸν τριγυρίζει καὶ τὸν πνίγει, ἐπιλέγει «κάτι» τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὡς σύμβολο τοῦ ὅλου. Τὸ κάτι αὐτὸ γίνεται τὸ εἶδωλο ποὺ τίθεται στὴν συνείδηση ὡς τὸ ὑποκατάστατο τοῦ ὅλου. Μὲ τὴν διαδικασίαν τοῦ «μιμητισμοῦ» τὸ θεωροῦν ὑποκείμενο «μετέχει» καὶ ἐνσωματώνεται στὸ εἶδωλο.

Τὸν τύπο τῆς διεργασίας διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται αὐτὴ ἡ ἀπατηλὴ ὑποκατάσταση παρέχει ὁ Κάντ ὅταν στὴν *Κριτικὴ τῆς Δυνάμεως τῆς Κρίσεως*, διαχωρίζει τὰ δύο εἶδη κρίσεως, τὴν προσδιοριστικὴν (*bestimmend*) καὶ τὴν στοχαστικὴν (*reflektierend*). Ἡ πρώτη, εἶναι ἡ γνωστὴ συλλογιστικὴ κρίσις ποὺ λειτουργεῖ στὴν σφαῖρα τῆς στροφῆς. Ὑπαγωγή τοῦ εἰδικοῦ (ἐλάσσων πρότασις) στὸ γενικὸ (μεῖζων πρότασις). Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ - ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος κλπ. Ἡ δευτέρη εἶναι κρίσις αἰσθητικὴ καὶ τελεολογικὴ ὅπου δίδεται μόνο τὸ εἰδικὸ (π.χ. ἡ Φύσις) γιὰ νὰ τεθεῖ ἀμέσως ὡς γενικὸ. Δὲν ὑπάρχει τὸ εἰδικὸ στὸ γενικὸ ἀλλὰ μεταβάλλει τὸ εἰδικὸ σὲ γενικὸ. Τὴν κρίσιν αὐτὴν ὁ Κάντ ἀποκαλεῖ *reflektierend*, στοχαστικὴν, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν πρώτην ποὺ ἀποκαλεῖ *bestimmend*, προσδιοριστικὴν. Ἔτσι τὸ ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο ποὺ τυχόν ἐπελέγη ὡς σύμβολο καταλαμβάνει ὁλόκληρη τὴν ὁθόνη τῆς συνειδήσεως. Αὐτὸ τὸ μεμονωμένο καὶ μικρὸ, γίνεται τὸ πᾶν γιὰ τὸ θεωροῦν ὑποκείμενο. Ἡ σύντηξη τοῦ ἐγὼ-σύμπαντος ἐπέρχεται μὲ διάμεσο τὸ σύμβολο-εἶδωλο. Ἡ διαδικασία αὐτὴ βασίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶο μιμητικόν», συνεπῶς ἡ ἀφομοίωσις εἶναι δυνατὴ.

7. Οἱ τρεῖς τομεῖς τῆς αὐταπάτης. Ἡ λειτουργία αὐτὴ τῆς αὐταπάτης δρᾷ σὲ τρεῖς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος: *στὸν ἔρωτα, στὴν τέχνη καὶ στὴν θρησκεία*. Στὸν ἔρωτα, τὸ εἶδωλο-σύμβολο εἶναι πρόσωπο. Στὴν τέχνη εἶναι πρᾶγμα. Στὴν θρησκεία εἶναι ἰδέα. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη συμβόλων ἐκτείνονται στὸ ἄπειρο, εἶναι τὸ πᾶν. Ὅταν ὁ ἐρωτευμένος λέγει στὸ ἀγαπώμενο πρόσωπο «εἶσαι γιὰ μένα τὸ πᾶν» δὲν πρόκειται γιὰ σχῆμα λόγου. Πρόκειται γιὰ ἔκφραση τῆς βαθύτερης ἀλήθειας τῆς ὑπάρξεως. Αὐτὸ θέλει ὁ ἄνθρωπος: νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ πᾶν! Αὐτὴ εἶναι ἡ τάσις τῆς βουλήσεως τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Descartes βλέπει νὰ ὑπερβαίνει τὸν λόγον καὶ νὰ ὀδηγεῖ συχνὰ τὸν ἄνθρωπο σὲ πλάνην! Διότι ἡ τάσις αὐτὴ εἶναι ἰσχυρότερη ἀπὸ τὸν λόγο, ὡς ἓνα εἶδος παγκοσμίου ἔλξεως. Στὴν τέχνη, τὸ ἔργο τέχνης ὡς σύμβολο, σύμφωνα μὲ τὴν διεργασία τῆς στοχαστικῆς κρίσεως, «ἀναβλύζει σὰν κόσμος» καὶ κατέχει σὲ ἔκσταση τὸ θεωροῦν ὑποκείμενο ποὺ ἀπολαμβάνει τὴν «μέθεξιν»: αὐτὸ εἶμαι ἐγὼ, *iat twam asi*. Αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις ἐπέρχεται ἐάν, καὶ μόνον ἐάν, ἐπιτυγχάνεται ταύτισις ὑποκειμένου-ἀντικειμένου. Στὴν θρησκεία, τὸ εἶδωλο (ἐννοοῦμε οἰανδήποτε θρησκεία καὶ οἷονδήποτε εἶδωλο, τοτέμ, ἄγαλμα, ναός, εἰκόνα κλπ.) ἔχει τὴν διάσταση τοῦ ἀπείρου, τοῦ καθομοιώσεως ποὺ ἐντείνονται μὲ τὴν ἐκ-σταση τῆς προσευχῆς. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ νόμος τῆς ἐναγωγῆς (*induction*) ποὺ διατυπῶνται ἀπὸ τὸν Ρανίον, βεβαιώνει πειραματικῶς αὐτὴν τὴν νοητικὴν λειτουργίαν. Κατ' αὐτὸν, ὁ ἐντοπισμὸς τῆς προσοχῆς σὲ ἓνα κίνητρο διεγέρσεως ἢ ἀπωθήσεως ἀναστέλλει οἰανδήποτε ἄλλη λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου.

8. Ἀναίρεση τοῦ λόγου. Καὶ στὶς τρεῖς αὐτὲς περιπτώσεις ἐκδηλώσεως τῆς ἀντιστροφῆς αἰρεται ὁλοσχερῶς ὁ λόγος. Ἀγνοεῖται, ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν, ἡ πολλαπλότης. Τὸ ἄτομο βρίσκειται ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς μέθης. Σ' αὐτὸν τὸν διονυσιακὸ τομέα κυριαρχεῖ ὁ φανατισμός. Στὸν ἔρωτα, τὴν τέχνη, τὴν θρησκεία, ματαιοπονεῖ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ «νουθετήσει», νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν λογικὴν, νὰ ἀποτρέψῃ, μιά φορὰ ποὺ τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο ἔχει ἐπιλέξει τὸ εἶδωλο. Ὅ,τι εἶναι στὸν ἔρωτα ὁ ὁργανισμός, ὅπου

τὸ πᾶν ἐξαφανίζεται γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποὺ «παίρνει» ἢ «δίνεται», στὴν τέχνη εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση καὶ στὴν θρησκεία ἡ ἔκσταση τῆς προσευχῆς. Τὸ πῶς γίνεται ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐκάστοτε εἰδώλου εἶναι θέμα ποὺ ἀφορᾷ τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ἡ «μορφὴ» τοῦ εἰδώλου εἶναι ἀσήμαντη, μπορεῖ νὰ εἶναι ὅ,τιδήποτε. Στὴν σφαῖρα τῆς ἀντιστροφῆς ἀνήκει καὶ ὁ πολιτικὸς φανατισμὸς ὁ ὁποῖος ἔχει συγγένεια μὲ τὸν ἔρωτα, τὴν τέχνη καὶ τὴν θρησκεία. Οἱ τρεῖς αὐτὲς περιοχὲς (σφαῖρες) δὲν γνωρίζουν ὅρια διαχωρισμοῦ. Ἐπιτυγχάνουν μαζὶ τὴν ὀριστικὴ ἀναίρεση τῆς σφαῖρας τῆς στροφῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει εἰδωλόλατρες· περὶ λατρείας εἰδώλων - συμβόλων πρόκειται. Μὲ τὸ μέσον αὐτὸ ἐπιδιώκει τὴν ἐπίτευξη τοῦ συναισθήματος τῆς εὐτυχίας, τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐλευθερίας. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐπιτύχει τὴν «μέθεξη» μὲ τὸ εἶδωλο, δὲν ὑπάρχει ὁ «ἄλλος» καὶ αἱρεται ἢ ὑποταγῇ στὴν αἰτιότητα. Ὅλα αὐτὰ εἶναι μέσα πρὸς τὴν ὑπέρβαση, πρὸς τὴν transcendence. Θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω ὅτι στοὺς τρεῖς αὐτοὺς τομεῖς διαβλέπουμε διάκριση ὡς πρὸς τοὺς βαθμούς, σύμφωνα μὲ τὴν καντιανὴ κατηγορία τῆς ποιότητος. Οἱ δύο ἀκραῖοι τομεῖς παρουσιάζονται μὲ διαφορετικὲς ἐντάσεις. Θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ τέχνη, ὡς ὁδὸς πρὸς τὴν ἀντιστροφήν, ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσότητος «Μηδὲν Ἄγαν» καὶ δὲν παρουσιάζει τοὺς βαθμούς ὑπερεντάσεως (μέχρι τυφλοῦ φανατισμοῦ) ποὺ παρουσιάζουν ὁ ἔρως καὶ ἡ θρησκεία. Ἐξαιρέσεις στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι σπάνιες.

9. Ἡ ἔννοια τῆς «κατηγορίας» καὶ ἡ λειτουργία τοῦ συμβόλου. Ἀπὸ τὴν διαδικασία τῆς νοητικῆς λειτουργίας διαφαίνεται ὅτι οἱ «κατηγορίες» εἶναι τρόποι λειτουργίας τῶν νευρονίων, τῶν συνάψεων καὶ τῶν δενδριτῶν τοῦ ἐγκεφάλου. Στὸν νόμο τῆς ἐπαγωγῆς (induction) τοῦ Pavlov διακρίνεται ἡ διαδικασία ποὺ ἐκφράζεται ὡς «κατηγορία τοῦ περιορισμοῦ». Πρόκειται γιὰ διακοπὴ τῆς ἠλεκτρικῆς φορτίσεως καὶ ἄρση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὰ λοιπὰ νεῦρα. Τοῦτο ἐπιφέρει τὸν «ἐντοπισμὸ τῆς προσοχῆς» ὁ ὁποῖος, στὴν ὑπερβολή του, ὁδηγεῖ στὸν φανατισμὸ. Παράλληλα ὁμως τοῦτο ἐξηγεῖ καὶ τὴν διαδικασία τῆς αὐταπάτης. Χωρὶς τὸν νόμο τῆς ἐναγωγῆς τοῦ Pavlov (ὁ ὁποῖος ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἐνδολογικὴ διεργασία τῆς καντιανῆς «στοχαστικῆς» κρίσεως) θὰ ἦταν ἀδύνατος ὁ ρόλος τοῦ εἰδώλου-συμβόλου μέσα στὴν σφαῖρα τῆς ἀντιστροφῆς. Ὁ ἐντοπισμὸς τῆς προσοχῆς στὸ εἶδωλο εἶναι αὐτὸ ποὺ λέγεται φανατισμὸς. Πεδίον τοῦ φανατισμοῦ εἶναι οἱ τρεῖς κλάδοι, ὁ ἔρως, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία (ὁ πολιτικὸς φανατισμὸς «μετέχει» καὶ στοὺς τρεῖς κλάδους ὡς ἀλλοτροπία ἔρωτος-τέχνης-θρησκείας). Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι σὲ κάθε κλάδο τὸ ἀντίστοιχο φαινόμενο παρουσιάζει διαφορὰ ἐντάσεως ὡς πρὸς βαθμὸ. Ἐδῶ ἰσχύει ἡ ἐφαρμογὴ τῶν «βαθμῶν» τῆς καντιανῆς κατηγορίας τῆς ποιότητος, μὲ μέσον βαθμὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μεσότητος. Ἦτοι, ὁ κάθε κλάδος παρουσιάζει βαθμικὴ διαφορὰ ἐντάσεως ἢ ὁποία κυμαίνεται ἀπὸ τὸ ἀνώτατο στὸ κατώτατο, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐνταση τῆς ἠλεκτρικῆς φορτίσεως τῶν συνάψεων. Ὅμοίως, οἱ δύο δρόμοι («ἀνδρικό», ἐνεργητικό, καὶ «γυναικεῖο», παθητικό στοιχεῖο) παρουσιάζουν βαθμικὲς διαφορὲς μεταξὺ σαδισμοῦ καὶ μαζοχισμοῦ, ὑστερίας καὶ νευρώσεως, μὲ στατιστικὴ ὑπεροχὴ τῆς μεσότητος.

Μεταξὺ τῶν τριῶν κλάδων, (ἔρως, τέχνη, θρησκεία), παρατηρεῖται πόλωσης ὅπου οἱ μεγάλες ἐντάσεις βρίσκονται στὸν ἔρωτα καὶ τὴν θρησκεία, ἐνῶ ἡ τέχνη διατηρεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς μεσότητος μεταξὺ των. Ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ὑπερβολές, πρὸς τὸ ἓνα ἄκρο ἢ πρὸς τὸ ἄλλο (σαδισμός, μαζοχισμός, φανατισμός, νευρώσεις, ὑστερία) εἶναι παθολογικὲς καταστάσεις ἢ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἐπίπεδο «βαρβαρότητας», ἀσφαλῶς ἡ τέχνη κατέχει τὴν πιὸ εὐγενὴ θέση στὴν ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἄς προστεθεῖ ὅτι ἡ λειτουργία τῆς αὐταπάτης προϋποθέτει ἱκανότητα εὐαισθησίας (δηλαδή ταυτοποιήσεως) ἢ ὁποία ποικίλει ἐπίσης ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν (ἀπὸ τὸν ἀνώτερο στὸν κατώτερο, μέχρις ἀφανίσεως) στὰ διάφορα άτομα. Ἡ ἱκανότης αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν ἐνταση, εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα βιοχημικῶν λειτουργιῶν, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ ἐπηρεασθεῖ ὑπὸ φαρμάκων.

Πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως δὲν διαθέτουν εὐαισθησία (δηλαδή ἱκανότητα ταυτοποιή-

ήσεως με το σύμβολο) είναι ανίκανα να έννοήσουν τον έρωτα, την τέχνη ή τη θρησκεία. Για τα άτομα αυτά, ή διέξοδος προς την όδο της αντιστροφής ικανοποιείται με πράξεις βίας (το «άνδρικό» στοιχείο) ή με τυφλή ύποταγή στην μόδα, στην κοινωνική μίμηση (ότι κάνει όλος ο κόσμος), ή στην επίδειξη (το «γυναικείο» στοιχείο). Η σύμπνοια με τα έν χρήσει σύμβολα από το εκάστοτε περιβάλλον, κατά τα δεδομένα της εκάστοτε καιρικότητας, δημιουργεί το συναίσθημα της «μεθέξεως» στο όλον και της ικανοποίησης της αυτοσυντηρήσεως του ατόμου με την εξασφάλιση της ευνοίας και αποδοχής εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου. Το σύμβολο στην προκειμένη περίπτωση είναι ή ασφάλεια της κοινωνικής αποδοχής.

10. Ήθικες συνέπειες. Έτσι, με μία κοινή αρχή, την διαλεκτική στροφής-αντιστροφής, εξηγείται ή πολλαπλότητα των αντιφατικών ενεργειών του ανθρώπου, είτε είναι «καλές» είτε είναι «κακές». Κριτήριο του «καλού» είναι ή επίτευξη της ολοκλήρωσεως, του «κακού», ή αποτυχία στον σκοπόν αυτόν. Αυτή είναι ή ήθική του ατόμου. Παράλληλα όμως, στην ήθική της κοινωνίας, το «καλό» και το «κακό» έχει το αυτό κριτήριο υπό τον όρον ότι ή όδος προς την ολοκλήρωση του ενός ατόμου δέν επιφέρει εμπόδια στην ίδιαν όδο που ακολουθούν τα άλλα άτομα του ίδιου κλειστού κοινωνικού κύκλου. Μοναδικός ήθικός κανών που εξασφαλίζει τα όρια της συμπεριφορᾶς σέ μία κλειστή κοινωνία είναι ή αρχή «ὁ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιήσει». Η γενική ήθική θεωρία συνίσταται στην ἄρση των μεμονωμένων συμβόλων της αυταπάτης και στην ἔκσταση της ανθρώπινης ψυχῆς όπου ή ολοκλήρωσις ικανοποιείται με την παγκόσμια ἀγάπη κατά το πρότυπο του ἁγίου Φραγκίσκου της Ἀσίζης. Η παγκόσμια ἀγάπη παρουσιάζεται επίσης με ποικίλες μορφές, ὅπως π.χ. φιλοζωία, προστασία του περιβάλλοντος κλπ. Κατά τα ἀνωτέρω, στά βάθη του υποσυνειδήτου, ατομικοῦ ἢ συλλογικοῦ, βρίσκονται οί πηγές της ποιήσεως ἢ του ἐγκλήματος. Συνοπτικά, ἀναδύονται δύο ἀνθρώπινοι ψυχολογικοί τύποι: ὁ δυνατός και ὁ ἀδύνατος. Αυτή είναι ή ἐρμηνεία της διαλεκτικῆς «φύσει ἐλεύθερος φύσει δοῦλος». Ὁ ἕνας θέλει νά πάρει, ὁ ἄλλος θέλει νά δοθῇ: τὸ ἀνδρικό και τὸ γυναικείο στοιχείο, τὸ *animus* και τὸ *anima* κατά τὸν Jung· ή ἀποθέωση και ή ἐκμηδένιση της βουλήσεως· ὁ ὑπεράνθρωπος του Nietzsche, ή Νιρβάνα του Schopenhauer. Και οί δύο ὁμως τύποι, ὁ καθένας στο εἶδος του, ἐπιτυγχάνουν τοιουτοτρόπως την εὐδαιμονία.

N. A. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
(Γενεύη)

